

А. О. Діденко
студ. I курсу
спеціальність «Право»
Науковий керівник: к. ю. н., доц. О. І. Донченко

ЩОДО ІНСТИТУТУ КОНКУБІНАТУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Конкубінат як правовий інститут виник за часів римського класичного права і «слугував достатньо надійним засобом захисту прав та інтересів чоловіка та жінки, які проживали разом, але з об'єктивних причин не могли укласти законний шлюб» [1, с. 56].

У перекладі з латинської конкубінат означав співжиття або сумісне мешкання чоловіка та жінки, і розглядався як дозволене законом їх спільне проживання для встановлення сталих шлюбних відносин. Конкубінат міг мати місце при відсутності в одного з подружжя *jus conubii*, тобто права вступати у визнаний законом шлюб, що породжує для всіх членів сім'ї рівні й передбачені законом наслідки, бо інакше необхідно було укладати законний шлюб. Відповідно конкубінат розглядався як «неповноцінний шлюб» [2, с. 67–68] або «проміжне становище між шлюбом і позашлюбним станом» [1, с. 56].

Отже, інститут конкубінату «передбачав стале спільне проживання чоловіка та жінки з наміром створити сім'ю, але аж ніяк не короткочасний тимчасовий зв'язок, який переслідувався законом» [2, с. 68], і практично не породжував ніяких правових наслідків. Наприклад, дружина в конкубінаті (конкубіна) не приймала імені свого чоловіка, не розділяла з ним соціального статусу, а народжені в конкубінаті діти не набували статусу дітей, народжених у шлюбі.

З часом, вже в період принципату, з'являються різні юридичні прийоми, які захищають права конкубіни, статус дітей, народжених у цьому шлюбі, а також встановлено вимоги щодо відсутності спорідненості, перебування у іншому шлюбі, шлюбного віку сторін тощо. Дійсно, конкубінат «став реакцією держави, права і суспільства на обмеження, заборони, що були зумовлені соціальною нерівністю та дискримінацією» [1, с. 58].

Цікаво, що конкубінат як фактичний шлюб відрізнявся від постійного співжиття чоловіка й жінки *amica*, що було дозволено законом, але правових наслідків не мав. Взагалі умови, вимоги й характер правових наслідків конкубінату постійно змінювалися, доповнювалися або урізалися. З поширенням Християнства була введена вимога обов'язкового церковного вінчання, а недотримання цієї форми укладання шлюбу робило союз незаконним. У результаті «у Візантії конкубінат був скасований у IX ст., тоді як на Заході продовжував існувати аж до XII ст.» [2, с. 69].

За часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства сімейні відносини мали патріархальний характер і регулювалися нормами звичаєвого права, чинним княжим законодавством, а після запровадження християнства – і церковними уставами [3, с. 76]. Звичаєве право допускало конкубінат у формі співжиття господ із їхніми рабнями. У Руській Правді зазначалося, що після смерті господаря його наложниця та її діти від нього ставали вільними. Литовські статuti базувалися на нормах Руської Правди, тому закріпили всі звичаї українського суспільства, у тому числі – щодо регулювання фактичного шлюбу [3, с. 76], а в часи, коли українські землі входили до складу Австрійської та Російської імперій, фактичні шлюбні відносини продовжували існувати, проте імперське законодавство встановлювало обов'язковість реєстрації шлюбу. У Російській імперії єдиною офіційною формою був церковний шлюб, а ті люди, які жили разом без його укладення, називали свої відносини цивільним шлюбом. За радянських часів фактичний шлюб не визнавався, вважалося, що такі відносини були проявом правового нігілізму.

Погоджуємося, що актуальність і «доцільність спеціального аналізу конкубінату (як феномен римського приватного права) зумовлена можливістю його врахування під час удосконалення вітчизняного сімейного законодавства» [1, с. 56].

У статті 21 Сімейного кодексу України зазначено, що «шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану» [4, ст. 21], тобто правовою підставою виникнення прав та обов'язків подружжя є обов'язкова реєстрація шлюбу у відповідних органах. Далі зазначається, що «релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення

в жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану» [4, ст. 21]. Також, згідно з цією ж статтею, «проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав та обов'язків подружжя» [4, ст. 21].

Водночас нормами Сімейного кодексу України передбачено, що «якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними» [4, ст. 74].

Погоджуємося, що «фактично, мова йде про сучасні відносини конкубінату, коли на осіб, що не перебувають у шлюбі між собою, частково поширюються права та обов'язки подружжя, зокрема, в частині питання спільної сумісної власності подружжя» [2, с. 70]. Отже, українське законодавство неоднозначно регулює питання конкубінату, оскільки, з одного боку, не визнає таку форму співжиття між чоловіком і жінкою офіційною, а з іншого – містить норми, які регулюють аліментні відносини, відносини майнового характеру між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах [1, с. 56].

Деякі науковці пропонують запровадити конкубінатний договір між чоловіком та жінкою, у якому «визначатиметься режим спільної сумісної власності на майно, набуте під час спільного проживання і свідчитиме про виникнення сім'ї, якщо це не суперечитиме моральним засадам суспільства» [5, с. 81].

Інші дослідники пропонують виокремити всі норми, «що регулюють відносини фактичного подружжя, в окрему главу Сімейного кодексу, що значно полегшить розуміння такого різновиду відносин, дозволить чітко усвідомлювати різницю між конкубінатом і зареєстрованим шлюбом, надасть можливість жінці та чоловіку зважити всі «за» та «проти» фактичних відносин, унеможливить двояке трактування деяких норм» [3, с. 78].

Отже, конкубінат Римського періоду є першим паростком спільного проживання, який із часом переростає у партнерство, а «сучасний конкубінат – це сімейний союз чоловіка та жінки,

що наділений такими ознаками, як відсутність реєстрації шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану, намір чоловіка та жінки встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу (ґрунтується на положеннях класичного римського права), постійне спільне проживання та ведення спільного господарства, взаємні права та обов'язки, публічність відносин» [1, с. 59]. Крім того, «союзи осіб однієї статі також розглядаються як спеціальний різновид позашлюбних союзів, і хоча зарубіжні законодавства повільно рухаються до надання таким союзам легального статусу, вітчизняне суспільство не визнає їх матримоніальною нормою» [6, с. 223]. Проте, треба звернути увагу, що на цей момент до Президента подано електронну петицію «За реєстровані партнерства для одностатевих і різностатевих пар, на підтримання законопроекту № 9103 «Про інститут реєстрованих партнерств», який має врегулювати відносини подібні до шлюбу [7].

Отже, зростання кількості фактичних шлюбних відносин сьогодні зумовили кризу шлюбу як соціального інституту та розвиток нестандартних моделей шлюбу. Це також породжує низку спірних питань щодо правового регулювання конкубітату та потребує вдосконалення національного сімейного права.

Список використаної літератури

1. Шемет У.Р. Феномен існування конкубітату в древньому римі та його модель у сьогоденні на прикладі сучасного цивільного шлюбу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 52 (1). С. 56–59. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_52\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_52(1)_14) (дата звернення: 01.04.2023).
2. Пилипенко Ю.О. Конкубітат: від римського права до сучасності. *Правова держава.* 2014. № 17. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2014_17_14 (дата звернення: 01.04.2023).
3. Теличко О.А. Правове регулювання конкубітату за сімейним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. Вип. 6. С. 75–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_6_18 (дата звернення: 01.04.2023).
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 19.02.2022 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
5. Старчук О.В. До питання посвідчення нотаріусом конкубітатного договору. *Право і суспільство.* 2017. № 1. С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_1_16 (дата звернення: 01.04.2023).

6. Кириченко Т. С. Поняття «конкубінат»: проблемні питання, підстави виникнення. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 221–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_49 (дата звернення: 28.03.2023).
7. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Електронні петиції. URL: https://petition.president.gov.ua/?_token=&themes=17 (дата звернення: 10.04.2023).